

NA KŘIŽOVATKÁCH NEROVNOSTÍ: GENDER, TŘÍDA A RASA/ETNICITA¹ / MARTA KOLÁŘOVÁ

Where Inequalities Intersect: Gender, Class and Race/Ethnicity

Abstract: This article focuses on the intersection of gender, class and racial/ethnic inequalities. The intersection theory draws on the feminist critique of traditional class theory and on the challenge to feminism posed by ethnic women. The article develops thinking about various configurations of the intersection of inequalities and addresses mainly the case of marginalized women. However, the argument goes that the intersection of gender, class and racial/ethnic inequalities is not just a matter for disadvantaged groups because it has an impact on all groups in various relations. Class, gender and race/ethnicity should be understood as interlocked systems of both disadvantage and privilege. The intersection of inequalities is an approach intertwined with the development of social movements (women's, labour and civil rights movements) in the USA and Western Europe. The article looks at why the intersection theory elaborated in the West mainly in the 1990s has not been reflected in Czech gender studies. Is it possible to connect the study of gender in a post-communist East European country with the predominantly American intersection theory?

Keywords: intersection, inequalities, gender, class, race, ethnicity

Úvod

Ke konceptu prolínání nerovností mě přivedla zkušenost z amerických ulic měst na východním pobřeží, kde jsem se běžně stávala terčem sexistických urážek spojených s obráceným rasismem a odporem k bílým, ačkoli jsem se nepovažovala za příslušnici americké dominantní skupiny, naopak oproti místním černochům jsem například místní jazyk ovládala chabě. Byly to ale i pozitivnější zážitky z výzkumných seminářů v rámci ženských studií, kde se scházely ženy všech možných barev, odstínů a tvarů obličejů, diskutovaly tu Asiatky, Afroameričanky, Latinoameričanky a já jsem si se svou zářivou bělostí připadala jako exotická bílá vrána. Pohyb v takovém prostředí automaticky vedl mou pozornost k hlubšímu zkoumání prolínajících se vztahů genderu s rasou, etnicitou a třídními nerovnostmi. Při návratu zpět do české kotliny jsem hledala možnosti, jak uplatnit tento přístup na odlišnou postkomunistickou realitu, a příčiny toho, proč se zde „intersekce“ netematizovala, ačkoli v poslední době na její potřebu upozorňují zejména ti badatelé a badatelky, kteří se věnují zkoumání procesů migrace.

V tomto textu představuji (především americké) pojetí a teorii prolínání nerovností², sleduji její vznik a vývoj spojený zejména s orientací na marginalizované skupiny žen, prezentuji její hlavní teze s rozlišením kumulativního pojetí a přístupu prolínání a věnuji se úzkému sepětí teorie s jednáním a aktivismem. Celkově chci upozornit na to, že prolínání třídních, genderových a rasovětnických vztahů se týká nejen znevýhodněných skupin, u kterých se přidávají podřízené statusy (chudé ženy etnických menšin), ale prolínání má vliv na všechny skupiny v různých konfiguracích. Třídu, gender a rasu/etnicitu je nezbytné chápat jako propojené systémy jak znevýhodnění, tak i privilegii.

Specificky se snažím poukázat na omezení tohoto přístupu na americkou realitu a najít možnosti převodu do postkomunistické země. Zabývám se otázkou, proč intersek-

cionalita rozvíjená v USA v třetí vlně feminismu zejména v 90. letech nebyla v ČR v rámci nastupujících genderových studií, které tu „zvěstovaly“ zejména americké feministky, reflektována. Co zamezilo jejímu rozvoji? Ukazují, že to mohl způsobit na jedné straně odpor k třídní rétorice a levicovému feminizmu a za druhé nevšimavost českého feminizmu k rasovým a etnickým rozdílům.

Vznik a vývoj přístupu prolínání nerovností

Přístup prolínání, křížení, kombinace či průsečík nerovností (*intersection*) byl rozvíjen ve feministické teorii především v rámci amerických ženských studií od 80. let a postupně je akceptován i v teorii stratifikační (zejména v USA). Feministická teorie nejprve reflektovala nerovnosti založené na genderu a třídě, postupně se ale s vlnou hnutí „barevných“³ žen a spolu se snahou o uznání různorodých ženských zkušeností začaly do teorie promítat i další nerovnosti utvářené rasou a etnicitou⁴. Antropoložka Karen Brodtkin Sacks již v roce 1989 navrhovala vytvoření jednotné teorie třídy, rasy a genderu (nepoužívá ještě slovo *intersekce*) tím, že sledovala hlavní proudy myšlení a snažila se je propojit. První představovala feministická kritika marxistického chápání třídy, která za aktéry považuje bílé, mužské dělníky. Druhým proudem je zkoumání rasových a etnických rozdílů mezi ženami, jenž prosazují především „černé“ (afroamerické) feministky a upozorňují, že feminizmus zatím tematizoval problémy bílých ženy střední třídy. Třetí vliv na intersekcionalní přístup mají genderové a rasové aspekty celosvětové dělby práce, která se vyznačuje tím, že dělnickou práci v rozvojových zemích vykonávají především ženy různých etnických skupin (dnes se toto téma rozvíjí ve směru uvažování o genderových aspektech globalizace⁵). Sacks načrtává historii propojování těchto témat, která jsou nerozlučně spjata s emancipačními snahami a vývojem sociálních hnutí (dělnického, ženského a hnutí etnických menšin za občanská práva) v USA a Evropě.

1. Původní marxistické pojetí třídy vychází z reality práce v továrnách v době, kdy ani ženy ani lidé jiných etnik nepředstavovali hlavní aktéry dělnického hnutí. Situace se proměňovala v souvislosti s bojem za občanská práva, kdy se mobilizovaly afroamerické, latinoamerické i indiánské komunity, a v druhé vlně feminismu v 60. a 70. letech 20. století. Socialistické feministky se zaměřovaly především na začlenění genderových aspektů do konceptualizace třídy a poukazyvaly na to, že je potřeba uvažovat také o neplacené domácí práci jako o útlaku žen. Diskuse se vedla o tom, jestli se za hlavní útlak má považovat kapitalismus nebo patriarchy a zda je důležitější třída nebo gender. Marxistické feministky (jako Shulamit Firestone nebo Christine Delphy) také uvažovaly o tom, zda je možné označit ženy (jako kategorii) za specifickou třídu, neboť se jich všech dotýká útlak na základě nerovností způsobených reprodukcí. Postupně, jak sílily hlasy marginalizovaných žen a rozrůstala se diverzita žen v rámci feminismu, se vztah třídy a genderu začal pojímat jinak. Ženy, ačkoli je spojuje zkušenost s genderovým znevýhodněním, jsou odlišné, některé se nadřazují jiným ženám. Proto se kategorie ženy dnes nepojímá jako třídní kategorie, namísto toho se analyzuje, jak třída ovlivňuje a je ovlivňována ženskou zkušeností (Sacks 1989).

2. Ne-bílé feministky se specificky orientovaly na postavení marginalizovaných žen. Podle Browne a Misra (2003) se rozvoj intersekcionalní perspektivy projevil nejvíce v práci o minoritních ženách. Kritiku začal černý feminismus s významnými autorkami jako bell hooks a Patricia Hill Collins, poté se přidávaly se svou kritikou další skupiny marginalizovaných žen, například Hispánky (Gloria Anzaldúa) a Asiatky (Chandra T. Mohanty, G. C. Spivak). Dnešní proudy rozvíjející tuto perspektivu v rámci feminismu označují Browne a Misra za multirasový feminismus, multikulturní feminismus nebo postkoloniální feminismus.

Multirasové feministky tvrdí, že ženy etnických menšin (jak Afroameričanky narozené v americké společnosti a později také migrantky z Latinské Ameriky a Asie) mají na rozdíl od bílých žen střední třídy odlišnou zkušenost s domácí prací, která pro ně znamená jak placené zaměstnání (když jsou najímány jako služky a chůvy), tak i neplacenou práci. Prolínáním rasy a genderu v sociálním kontaktu bílých a ne-bílých žen buď v soukromé domácnosti (služka a její zaměstnavatelka), nebo na veřejnosti (uklízečky a jejich nadřízené) se zabývala například Brenner (2000), podle které ženy odlišné barvy pleti často vykonávají podřadnou, těžkou a špinavou práci. Na druhé straně nelze tvrdit, že všechny bílé ženy patří do vyšší třídy.

V oblasti práce dochází ke snižování prestiže určitých profesí její feminizací a „etnicizací“. Sacks (1989), která zkoumala manuálně pracující v továrnách, tvrdí, že jejich zkušenosti a pojetí identity se odlišují u žen a mužů, u etnické majority a minoritních skupin. Poukazuje na to, že když ženy nebo minority proniknou do určitého zaměstnání, nedá se to jednoznačně chápat jako úspěch, protože tu fun-

guje princip „nahoru po eskalátoru, co jede dolů“ (tamtéž: 542), tzn. že profese se začne chápat jako méně kvalifikovaná, což doprovází nižší platy a menší autonomie, a označí se za feminizovanou nebo minoritní. Kimmel (2007) si všímá toho, že se vstupem žen do dříve mužských zaměstnání muži pociťují ohrožení, zejména muži (bílé) majority se cítí být obětmi diskriminace v zaměstnání, což vyjadřují slovy „černoška mi vzala práci“.

3. Třetí vliv na utváření přístupu intersekcce na začátku 90. let v USA měly globalizační procesy a jejich genderové a etnické aspekty související se situací celosvětově marginalizovaných žen. S rostoucími migračními toky a v důsledku přesunu globalizovaného kapitálu z dřívějších průmyslových oblastí se proměňuje celosvětově dělba práce a skupina manuálních, zejména nekvalifikovaných profesí je stále více feminizovaná a etnicky různorodá. Obraz manuální profese už podle Rose (1997) nepředstavuje bílý muž, jak byl tradičně chápán v rozvinutých zemích. V exportních výrobních zónách převážně v rozvojových zemích jsou v posledních desetiletích zaměstnávány především ženy (Rai 2002). Nicméně výroba se také vrátila nazpět do center západní civilizace. Mnohé studie (Louie 2001; Sassen 2002; Wichterich 2000) zdokumentovaly, že pracující ve službách a výrobních v neformálním sektoru v globálních městech mají často nevyhovující pracovní podmínky a velmi nízké mzdy. Je to proto, že na tuto práci jsou najímáni především migranti a migrantky, často ilegálně.

Utváření těmito třemi vlivy se intersekcionalní přístup nadále rozvíjí od 90. let, posouvá se od zaměření na marginalizované skupiny žen k prolínání nerovností i u dalších skupin, současnější studie zkoumají i privilegia, buď bělost/bílou nadřazenost a rasová zvládnutí (*whiteness*; Frankenberg 1993), nebo hegemonní maskulinitu (např. Connell 1995). Od 90. let se vede debata o konceptualizaci a vztahu jednotlivých kategorií. Bádání v této oblasti charakterizuje podle L. Weber (1998) rychlý rozvoj a publikování velkého množství sborníků s širokou paletou témat spíše než konkurující si interpretace. Intersekcionalní přístup se podle ní zatím vyhýbal skrytým předpokladům o povaze různých hierarchií a neexistuje jednotná teorie spojující dynamiku těchto procesů. O to se v současné době snaží feministická i sociálně konstruktivistická sociologie. Ačkoli přístup prolínání nerovností vznikl v rámci ženských studií, a ne ve studiích etnických menšin, ani v rámci zkoumání stratifikace, tak dnes je intersekcionalita součástí zahraničních (především amerických) učebnic sociologie. Feministická analýza multidimenzionálních nerovností proniká i do jiných disciplín, například do ekonomie (viz např. Brewer a kol. 2002). Feministické antropoložky, socioložky a ekonomky začínají intersekcionalní analýzu genderem a přidávají k němu dále třídu a rasu (případně další nerovnosti jako sexualitu), zkoumají, jaké jsou rozdíly mezi ženami, jak ovlivňuje rasa a třída utváření maskulinity a femininity. Intersekcionalita je perspektiva, ze které lze nahlížet na různé problémy, jako je násilí, válka či vzdělávání, práce a migrace.

Třída, gender a rasa/etnicita: definování, podobnosti a rozdíly

K jednotlivým kategoriím (genderu, třídě a rase/etnicitě) lze přistupovat odděleně (ve stratifikaci viz např. Grusky, Szelenyi 2006; Bottero, Irwin 2003) a zkoumat je jako systémy nerovností, které jsou si v něčem podobné a v něčem rozdílné. Jednu odlišnost mezi těmito kategoriemi představuje vztah k biologickým charakteristikám. Ačkoli se v mnoha teoriích zdůrazňuje, že rasa/etnicita i gender jsou sociální konstrukty, proměňují se v čase i prostoru a záleží na interpretaci, tak se nemohou úplně oprostit od biologických souvislostí. V konceptu odlišení rozdílů a nerovností mezi muži a ženami se používají dva pojmy: pohlaví odkazující spíše k biologii, zatímco gender je novým termínem feministické teorie, který naznačuje spíše rozdíly kulturní a sociální. Nic takového však nenajdeme u třídy, kde neexistuje dvojitost termínů. Jisté podobnosti můžeme vysledovat u odlišení rasy a etnicity.

Rasa je podle mnoha autorů dynamickým sociálním konstruktem, rasové kategorie a hranice nejsou přirozené a esenciální, ale neustále utvářené a přetvářené lidmi (Chancer a Watkins 2006; Newman 2007). Podle Kendall (1997) je rasa klasifikací lidí jako podřízených nebo nadřazených na základě subjektivně vybraných fyzických charakteristik, jako je barva kůže, typ vlasů a tvar očí. Kritéria pro rasové rozdíly se mohou lišit v různých společnostech, proto je rasa považována za sociální a historický konstrukt. Například v Severní Americe byli černoši v minulosti automaticky považováni za otroky a museli dokazovat, že mezi ně nepatří. V současné české společnosti nejsou tyto konotace tolik významné a černoši se konstruují spíše jako exotičtí než jako chudí. To je důkazem toho, že spojení v rasově definované skupině není založeno pouze na určitých fyzických charakteristikách, ale na sdílených zkušenostech být identifikován jako člen takové skupiny zvnějšku (Newman 2007).

Zatímco rasa je spíše definovaná jako kategorie lidí, kteří sdílejí vrozené biologické znaky (barva kůže), tak etnicita se váže více s nebiologickými znaky (Newman 2007). Etnicitu lze definovat jako kategorii lidí na základě odlišných kulturních nebo národnostních charakteristik (jazyk, historie, zvyky, oblečení, náboženství, teritorium) a pojí se s pomocí etnocentrismu. Koncepty rasy a etnicity se však překrývají. Kromě fyzických znaků se předpokládá, že rasové skupiny se vyznačují určitými kulturními aspekty, podobně některé etnické skupiny fyzickými charakteristikami (Kendall 1997). Etnické skupiny mohou být rasově heterogenní (například brazilské etnikum tvoří jedinci různých ras a odstínů barvy kůže) a naopak jedna rasa může obsahovat mnoho etnických skupin (černoši mohou být Jamajčané, Etiopané, Afroameričané v USA atd.).

Vzhledem k heterogenitě etnických skupin v rámci jedné „rasové“ kategorie bych ve východní Evropě a v ČR uvažovala spíše o etnicitě nebo o rase/etnicitě. Některé americké autorky však upozorňují na nebezpečí nahrazení konceptu rasy etnicitou (ke kterému dochází často ve snaze o oddělení od biologických charakteristik). Podle Andersen (2001)

a Bryson (1999) je rasa sice sociálně konstruovaná, její důsledky na životy lidí jsou však reálné. Chápání rasy jen jako etnicity nebo kultury opomíjí strukturální nerovnosti a dominanci. Perspektiva etnicity a multikulturalismu představuje pouhé uznání odlišností, ale nezpochybňuje mocenské nerovnosti. Podle Andersen a Bryson je nutné nezaměřovat se jen na diverzitu, ale i na útlak a sociální spravedlnost.⁶

Rasa/etnicita i gender souvisí se vzhledem člověka a skrývají se obtížněji než příslušnost ke třídě či společenské vrstvě, která je obecně považována spíše za získaný status (oproti připsanému). Při srovnání těchto systémů nerovností se třída podle Newman (2007) nejméně spojuje s biologickými charakteristikami (neexistuje něco jako třídní geny). V kastovním systému například Indie je zařazení do třídy (varny/kasty) dáno narozením a postavení jedince ve společnosti se považuje za nezměnitelné, třídní určení je zde však silně provázané s rasovými rozdíly. Americký přístup *intersection* chápe třídu poměrně zjednodušeně jako rozdělitelnou nejčastěji na čtyři konkrétní skupiny: vyšší třídu, střední třídu, dělnickou třídu a nižší třídu (nebo podtřídu, deklasované – *underclass*). Například Newman (2007) je definuje podle příjmu, typu profese, moci a prestiže, ale také upozorňuje na odlišnosti v kulturní spotřebě a životním stylu.

V Česku je pojem třída problematický kvůli zatížení marxistickou ideologií, která rozdělovala třídy na vykořisťovatele a vykořisťované. Oficiální ideologie reálného socialismu založená na antimeritokratické netržní distribuci statků se silnými rysy rovnostářství rozdělovala společnost do neantagonistických tříd dělníků, rolníků a inteligence, tím však zamlžovala skutečnou sociální strukturu. Režim ve jméno dělníků nebo většiny řídila úzká vrstva, vládnoucí nomenklatura patřící ke komunistické straně, kterou lze považovat za privilegovanou třídu oproti širokým vrstvám společnosti. V průběhu postkomunistické transformace dochází k proměně sociální struktury, vznikají nové elity, jak vlastnické, tak manažerské, včetně politické, a s přechodem k tržní ekonomice narůstají nerovnosti (Machonin, Tuček 1996). Debaty se vedou o tom, jestli má česká společnost strukturu třídní, méně propustnou a více polarizovanou či spíše graduálně rozčleněnou do vrstev, relativně otevřenou. Třída se dá chápat ve smyslu vertikální sociální diferenciacce a rozdělení společnosti podle sociálního statusu, který určuje dosažené vzdělání, zaměstnanecký status, mocenské postavení, příjem a životní styl (tamtéž: 26). Pohlaví a národnostní a rasovou příslušnost považují autoři za horizontální statusové diferenciacce. Já bych navrhovala uvažovat o tom, co americké teorie nazývají třídou, šířeji, to znamená ve smyslu vertikální společenské diferenciacce (ať již má podobu tříd či vrstev), kterou je možné empiricky vymezit výše zmíněnými charakteristikami.

Prolínání nerovností

Intersekcionalitu lze pojímat jako analytický nástroj k zaměření se na mnohorozměrné, prolínající se *mocenské vztahy* určené rasou, třídou a genderem, pomocí kterého se zkou-

má, jak nerovnosti ovlivňují zkušenost a identitu, zájmy a názory jedinců (Brenner 2000). Nerovnosti v kombinaci se dotýkají různých skupin odlišně. Podle Kendall (1997) mají být třída, gender a rasa/etnicita zkoumány jako propojené *systemy útlaku či znevýhodnění*, které vytvářejí statusy definované prolínáním (kombinací). Bryson (1999) mluví o genderu, třídě a rase jako o *systemech*, Ken (2007) a Ferree a Hall (1996) jako o *procesech*. Anderson (1996) chápe gender, třídu a rasu jako „*procesy nerovnosti*, které utvářejí, udržují a mění systémy sociální organizace. Jako takové jsou zakotvené v našich strukturách.“ (tamtéž: 733; kurzíva MK) Vidí je také jako sociální vztahy a klade důraz na dynamickou povahu sociálních konstrukcí (nejen zařazování lidí do kategorií), neboť jedinci utvářejí a mění své charakteristiky. Lidé nezažívají třídu, gender a rasu/etnicitu jako statické kategorie. Proto zdůrazňuje vliv akcí a interakcí jedinců v sociálních vztazích.

Vnesením genderu a rasy/etnicity se nemá nahradit třída jako primární dimenze nerovnosti, ale měla by se věnovat pozornost tomu, jak tyto tři *procesy* interagují a stratifikují přístup ke zdrojům a moci ve společnosti. Neznamena to, že třída, gender a rasa/etnicita jsou stejné ve svých důsledcích, ale je potřeba je analyzovat jako spoluurčující faktory s variujícím významem pro určité jedince, skupiny a společnosti. Třída, gender a rasa/etnicita se manifestují různě, v závislosti na vzájemné konfiguraci (Ferree a Hall 1996). Podle Newmana (2007) tyto tři nerovnosti fungují souběžně v každé sociální situaci a jsou začleněny v každé společenské instituci a ovlivňují identity, očekávání a příležitosti.

V pojetí intersekcionality je užitečné odlišit *kumulaci nerovností* (tzv. *aditivní model*), *prolínání* a *interlocking* (zapadání, propletení) třídy, genderu a rasy/etnicity.

1. Běžně se kombinace chápe nejčastěji právě v aditivním smyslu jako dvojí či trojí útlak, kdy se ke znevýhodnění na základě genderu přidává útlak rasový/etnický a třídní (typickým příkladem může být kategorie chudých romských žen). Aditivní přístup tak často zkoumá dopady jednotlivých nerovností na zkušenostech jejich obětí (Andersen, Collins 1995). V kombinaci tří nerovností lze rozlišit sedm skupin podle různých typů znevýhodnění. Jsou to marginalizovaní na základě genderu (ženy), třídy či socioekonomického postavení (dělníci, chudí obojího pohlaví) a podle rasy/etnicity (menšiny, migranti obojího pohlaví) a v dalších prolínáních. Z této kombinace pak vychází nejvíce marginalizovaná skupina chudých dělnic menšinové etnické skupiny či migrantek (West, Fenstermaker 1995).

Jedna ze zakladatelek intersekcionality – Andersen (2001) – upozorňuje na problematičnost toho, jak daleko jít při rozkládání skupin a utváření identit. Reakce na sebrané sborníky obsahující studie o různých marginalizovaných skupinách směřují k tomu, že je potřeba začlenit ještě jiné minoritní skupiny, jako například homosexuální handicapované Asiaty, a doplnit analýzy o další rozměry, ale to se mýlí s původními záměry jejich teorie. Andersen s Collinsovou (1995) nenavrhovaly vypočítávat každou minori-

tu, ale analyzovat institucionální uspořádání, podle kterých se vytvářejí systémy útlaku a znevýhodnění.

Aditivní, kumulativní přístup také svádí k tomu vyzdvihnout určitá znevýhodnění. Dlouhé debaty se vedly o tom, která nerovnost je významnější. Bryson (1999) upozorňuje na to, že nemá smysl porovnávat ženy s dělníky nebo menšinami, protože lidé jsou členy více skupin (neboli ženy se vyznačují také třídní a etnickou charakteristikou). Podobně Chancer a Watkins (2006) argumentují přímo proti redukcionismu, tzn. vysvětlení vztahů nadřazenosti a podřízenosti pouze jednou rovinnou nerovnosti. Upozorňují, že jednotlivé nerovnosti nemohou být redukovány jen jako funkce ostatních.

2. Ve studiu kombinace nerovností nejde jen o zviditelnování „obětí“, znevýhodněných skupin, u nichž se přidávají podřízené statusy, ale *prolínání* má vliv na všechny skupiny v *různých konfiguracích*. Tyto tři nerovnosti je třeba vidět jako součást struktur a interakcí, které ovlivňují zkušenost a vnímání všech skupin. Třídu, gender a rasu/etnicitu je nezbytné chápat jako propojené systémy jak útlaku, tak i privilegií (Andersen, Collins 1995).

V rámci přístupu prolínání se někteří autoři snaží nalézt společné rysy, jednotná témata a předpoklady zkoumání. Weber (1998) uvažuje o rase, třídě, genderu a sexualitě jako o „historicky a globálně specifických, sociálně konstruovaných mocenských vztazích, které působí současně jak na makrourovni (společenské), tak i mikroúrovni (individuální) společnosti“ (tamtéž: 13). Prezентuje šest společných motivů:

a) gender, třída, rasa a sexualita mají kontextuální charakter, nikdy nejsou statické, ale procházejí neustálou změnou, odlišují se v různých zemích a dobách;

b) jsou sociálně konstruované, i když jejich ideologické propojování s biologii se snaží dokázat, že tato kategorizace je neměnná a zakotvená přirozeně;

c) jsou systémy mocenských vztahů, netýkají se jen odlišných hodnot nebo životních stylů, ale do hry vstupují mocenské vztahy a potenciální konflikty mezi skupinami;

d) se projevují na úrovni sociálně strukturální (makro) i sociálně psychologické (mikro). Podle Anderson (1996) se společenské instituce (jako právo, náboženství atd.) organizují podle genderových, třídních a rasových linií, které zvýhodňují dominantní skupiny. Strukturální pohled však nestačí, neboť tyto kategorie nejsou pouhými statickými strukturami, nýbrž je nutné zkoumat individuální zkušenosti s mechanismy, které reprodukují nerovnosti;

e) propojují vědění a aktivismus. Intersekcionalní analýzy se rozvinuly pro porozumění útlaku určitých společenských skupin a ve snaze o sociální změnu a spravedlnost;

f) vzájemně fungují v každé sociální situaci, tyto systémy hierarchií jsou vzájemně propojené a zakotvené ve všech sociálních institucích. Na individuální úrovni se jedinci umísťují podle všech dimenzí (ať už v dominantní, nebo podřízené skupině). U všech lidí se různě kombinují, proto nenajdeme skupinu čistě utlačujících a čistě utlačovaných. „Rasa, třída, gender a sexualita nejsou redukovatelné na neměnné rysy osobnosti, nebo jiné zdánlivě stálé charakte-

ristiky. Místo toho jsou sociálními konstrukcemi, které nám často dávají moc a možnosti v určitých oblastech, zatímco omezují naše příležitosti v jiných.“ (Weber 1998: 24) Proto není možné tvrdit, že všichni jsou utlačení nebo že se útlak kumuluje.

Gender, třída a rasa se v interakcích projevují i u skupin zvýhodněných, které je využívají, ačkoli se předpokládá, že bílí, muži a výše postavení si tolik neuvědomují své postavení jako ti negativně privilegovaní. Bílé privilegované skupiny a obecně ti, kteří se nesetkali se strukturálními překážkami, obtížně vidí dopad takových podmínek (Andersen 2001).

Teoreticky multirasového feminismu (hooks, Collins) ze začátku tvrdily, že utlačované ženy mají z marginální pozice jasnější perspektivu na nahlížení nerovností ve společnosti. Podle Ken (2007) by to znamenalo, že k dosažení lepšího náhledu by bylo výhodnější, čím více útlaku se přidá. Marginalizovaní však nemusí mít nutně jasnější vyhlídku (což ilustruje na příkladu levných sedadel v divadle – „na bidýlku“). Na druhé straně privilegovaní si dobře uvědomují svou nadřazenost a dokážou ji svou aktivitou znásobovat.

Gender se totiž týká také mužů, třída i „těch nahore“ a rasa/etnicita necharakterizuje pouze menšiny (Andersen, Collins 1995). Každý jedinec má rasovětnickou (a genderovou, třídní) příslušnost, jen je jí různě ovlivněn v každodenním životě a přisuzuje jí různou důležitost. Záleží to na historickém vývoji pozice určitých skupin ve stratifikačním systému dané společnosti. Pro zvýhodněné skupiny je možná méně významná nebo vyjadřovaná jejich rasová/etnická (či genderová) identita, záleží ale i na situaci – lidé se mohou někdy cítit v pozici moci, jindy pociťují znevýhodnění (Newman 2007).

Chancer a Watkins (2006) navrhuje pro uchopování různorodých vztahů nadřazenosti a podřízenosti speciální „A/B/C analytický rámec“. Například manuálně pracující muž (B) se nachází níže než jeho nadřízený (A), avšak doma v tradičně organizované domácnosti je vůči své manželce (C) nadřazen. Skupiny A, B a C nejsou fixní, ale relativní, mohou se proměňovat podle jednotlivých os genderu, třídy, rasy. Vztahy nadřazenosti a podřízenosti se mohou projevat jak v rámci genderových, rasových, třídních vztahů, tak i mezi nimi. Jiným příkladem může být vztah bílého muže z vyšší třídy (A), jeho manželky (B) a jejich služky z etnické minority a nižší třídy (C). Ve vztahu B a C gender zůstává stejný a variuje třída a rasa, zatímco u relace bělošky podřízené svému muži je fixní rasa a třída, ale odlišnost tu funguje genderová.

3. Ze začátku rozvoje přístupu kombinace nerovností se používaly různé termíny: *interconnected* (Lorde), *interlocking* (Collins), *interrelated* (Sacks), později se ustálil na *intersection*. V jednom z nejaktuálnějších zpracování se snaží Ken (2007) posunout představy spojené s tímto přístupem dál. V pojetí *intersection* (v češtině prolínání, křížení) se oddělené entity spojují a prolínají v určitých strukturálních bodech, ale to podle ní zavádí na scesti, neboť to ukazuje na kategorie individuů, a nikoliv na procesy nebo struktu-

rální uspořádání, které vytvářejí znevýhodnění, což zároveň utvrzuje biologické a identitní kategorie genderu, třídy a rasy. Proto navrhuje znovu obnovit představu „*interlocking*“ (propletení, zapadání). Nepředstavujme si, že existují odděleně a někdy se prolnou, ale že jsou již od začátku spolu svázány a nemohou se oddělit. Zapadají do sebe jako v dětské skládačce v různých kombinacích a vytvářejí institucionalizované formy znevýhodnění a privilegií. Nemohou být redukovány na identity (jako například v dotaznicích kolonky s dvěma pohlavími, několika etnicitami apod.), protože volba toho, kam se lidé zařazují, není často svobodná a nepřipouští jiné možnosti. Gender, třída a rasa nejsou ani biologickými aspekty, nelze s nimi pracovat jen jako s demografickými proměnnými, neboť se neustále mění a jsou sociálně konstruovány v interakcích. Gender, třída a rasa neutvářejí pouze identitu, tedy to, „čím lidé jsou“, ale spíše znamenají aktivity, v rámci nichž se znevýhodňování a marginalizace děje a opakuje.

Teoretický přístup intersektce a koaliční aktivismus

Intersektionální přístup je již od svého počátku silně spojen s aktivismem a úsilím o změnu nerovných vztahů ve společnosti. Teoretický přístup k prolínání nerovností se snaží změnit nespravedlivé praktiky a dosáhnout pozitivní změny. U prolínání nerovností najdeme úzké spojení vědění a aktivismu, teorie a *agency* (aktivity, jednání). Tyto analýzy se rozvinuly pro pochopení útlaku a ve snaze o sociální spravedlnost (Weber 1998) a poskytují nástroj pro sociální akci (Anderson 1996). Akční přístup je patrný nejen ve feministické teorii, ale i ve stratifikační sociologii, která se zabývá prolínáním nerovností. Například podle Paynea (2000) má zkoumání sociálních členění (*division*) přispět k vytváření spravedlivější společnosti. Andersen (2001) chápe odhalování a poukazování na skrytou diskriminaci v institucích a zvyšování veřejného povědomí o ní jako úkol pro sociologii, která má odmaskovávat nerovnosti a podporovat sociální spravedlnost. Schwalbe (2000) přímo říká, že nechce pomoci této teorii pouze dokumentovat nerovnosti, nýbrž usilovat o změnu světa.

Současnou snahu o sociální změnu a spravedlnost charakterizuje „konceptualizace jednoty v diverzitě“ (Sacks 1989). Namísto politiky identity se vytvářejí různobarevné koalice mnoha aktérů, současná (zejména transnacionální) hnutí se vyznačují pestrým zaměřením na širokou paletu témat, od dřívějších protestů zaměřených na jedno téma (*single issue*: gender, etnicitu atd.) se posunují k „*multi-issue*“ (multitematické) orientaci.

Jednotlivé identity založené na příslušnosti třídní, genderové, sexuální, etnické atd., na kterých stavěla hnutí Nové levice v 60. a 70. letech, se transformují a v současných sociálních hnutích formují pluralitní identitu. Dřívější politika identity neboli usilování o politickou a mediální reprezentaci menšin (žen, rasových, etnických a sexuálních) a protest proti jejich neviditelnosti byly typické pro jednotlivá hnutí menšin, ale i pro studentské hnutí v USA ještě v 80. letech (Kleinová 2005). Tehdejší aktivisté však nevě-

novali pozornost třídě, chudobě a materiálním a ekonomickým nerovnostem.

Fraser (2007) chápe fázi hnutí ve formě politiky identity jako problematickou vzhledem k tomu, že podporuje zvěčňování kolektivní identity skupin definovaných zneuznanou identitou a přizívá separatismus. Posun hnutí od třídních bojů k boji za identitu a odlišnost chápe jako změnu „od přerozdělování k uznání“. Argumentuje, že dnes je nezbytné propojit oba směry k vytvoření skutečné radikální demokracie.

Intersekcionalní orientace je vlastní mnoha dnešním lokálním hnutím po světě. Rozšiřují dřívější aktivismus soustředující se především na práci a zaměstnání o další aspekty života. Neangažují se pouze za lepší pracovní podmínky, ale propojují oblast zaměstnání s komunitní činností, prací v neformálním sektoru či domácnosti a zaměřením na životní prostředí (např. Rowbotham a Linkogle 2001).

Teorie intersekcce poukazují na propojenost útlaku, proto i kolektivní akce propojující orientaci na třídu, rasu a gender budou podle Bryson (1999) potřebovat solidaritu, spíše než trvat na jednotě založené na identitě. Různosti mají poskytovat základ pro dialog a vytváření spojení. Konkrétně ve feminismu je sesterství spíše cílem než podmínkou spolupráce.

Přístup intersekcionality v českém prostředí

Rozšířený a institucionalizovaný americký přístup prolínání tří os nerovností vytvářený na americké realitě a produkován v angličtině má také svoje omezení, jak na to upozorňuje například Ken (2007). Dokáže totiž kontrolovat jen tři pravděpodobně nejvýznamnější proměnné, jejichž výběr však také záleží na kulturním a společenském okruhu a kontextu, ale opomíjí ostatní charakteristiky jako věk, náboženství, sexuální orientaci, fyzické handicapy či region. Ačkoli intersekcionalita překonává redukcionismus analýz zaměřených jen na jeden hlavní rozměr nerovnosti a přináší nové poznatky, které vznikají studiem prolínání nerovností, tak uvažovat jen o genderu, třídě a rase/etnicitě znamená zjednodušení a je nutné ukazovat také na další nerovnosti. Brewer a kol. (2002) se ptají, jestli je možné západní koncepty jako gender (rasa, třída) internacionalizovat neboli převést do jiných kulturních kontextů a srovnávat vzájemně mezi různými společnostmi. Ukazují to na příkladu kultury Yorubů v Africe, kde neexistoval pojem žena, než přišli Evropané; v Zimbabwe představuje hlavní osu rozdílnosti rasa, ne gender. Třída může mít odlišný význam v kapitalistických a postkoloniálních kontextech. Podobně upozorňuje i Ken (2007), že významy spojené s genderem, třídou a rasou jsou lokalizované, záleží na místních podmínkách a kontextech, jak se kde jednotlivé nerovnosti utvářejí. Problém s intersekcionalním přístupem představuje i to, že hlavní teoretické texty se produkují v angličtině, neboť intersekcionalní studia se v USA již pevně institucionalizovala.

Přístup *intersection* je však nutné reinterpretovat v českém prostoru, kde je problematické používat jeho základní termíny – rasu, etnicitu, třídu⁷, ale i gender. Americký pří-

stup klade silný důraz na rasu (mnohem větší než na třídu), což já už u nás formuluji jako rasu/etnicitu, dále je v českém prostředí možná silnější faktor věku či generační příslušnosti nebo regionu.

Nerovnosti na základě *intersections* zatím nebyly v ČR zkoumány ani v rámci genderových ani stratifikačních analýz a teoretický koncept nebyl dosud podrobněji rozpracován. V českém prostředí stratifikační teorie a výzkumy vycházely především z ekonomických a strukturálních nerovností. Výzkum sociální stratifikace byl veden zejména konvenčním úhlem pohledu, ve kterém se sledovaly rozdíly mužů a žen z hlediska např. příjmu či profesního postavení nebo genderové odlišnosti vnímání sociálního postavení (Tuček a kol. 2003); stratifikaci v kontextu etnického či rasového původu bylo věnováno v podstatě minimum pozornosti. Ač v českém prostředí existuje tradice výzkumu vícedimenzionality statusu (Tuček a kol. 2003), sledované dimenze nezahrnují ani gender, ani etnicitu. Etnické a rasové nerovnosti jsou zkoumány v rovině percepce minorit majoritní společností (např. Katrňák, Rabušic 2002). Ani teoreticky není koncept prolínání nerovností v českém prostředí dosud zakotven. Určitá pozornost byla věnována diskusi o specifikách postavení žen v třídní analýze, zejména šlo o určení jednotky třídní analýzy (Katrňák 2005; Šanderová 1998), nejednalo se však o vztah genderových a třídních nerovností a jejich interakci. Katrňák považuje třídu za hlavní východisko a o genderu (spíše o ženách) a etnicitě uvažuje pouze jako o přidaných rozměrech ke třídě. V obecné rovině Šanderová (2008) rozlišuje dva hlavní typy nerovností, jednak socio-ekonomické – spojené se zaměstnáním, bohatstvím a mocí (vrstvy, třídy) – a dále nerovnosti symbolické neboli sociokulturní, kam by spadaly rozdíly genderové, rasové/etnické atd. Interpretuje je podle teorie N. Fraser jako problémy přerozdělování a uznání. Šanderová (2007) navrhuje uchopit různé typy v návaznosti na C. Tillyho konceptem „kategoriálních nerovností“, který představuje párové kategorie (např. muži/ženy, černí/bílí apod.). Výzkum by se měl soustředit na způsoby, jak se tyto nerovnosti reprodukuji v konkrétních sociálních interakcích. Nicméně autorka o jednotlivých kategoriích uvažuje samostatně, nikoliv v kombinacích a prolínání.

Z hlediska genderu bylo v ČR analyzováno postavení žen ve stratifikačním systému (Šanderová 1998; Čermáková 1995), nicméně bez specifického zaměření na marginalizované skupiny. V rámci genderových studií byly zkoumány ženy v různých profesích, zejména výše postavené ženy jako například podnikatelky a manažerky (Křížková 2002) nebo vědkyně (Čermáková, Havelková 2001). V rámci genderových výzkumů představuje včlenění etnického aspektu do genderové analýzy text zaměřující se na rodičovství migrujících žen z Ukrajiny (Víznerová 2007) a vyprávění vzdělaných žen romského etnika orientovaný na genderovou zkušenost (Gulová, Němec, Štěpařová 2006). Tyto studie představují náznaky analýzy prolínajících se nerovností, ale nejsou příliš rozvedeny a obě explicitně nereflektují třídní či ekonomický rozměr. Genderovými aspekty migrace

se zabývá Szczepaniková (2006), která ukazuje, že migrující ženy a muži mají odlišné strategie a jinak migraci prožívají a zvládají. Ženy-cizinky zkoumá Klvačová (2007), její zaměření je však ovlivněno metodologickým problémem výběru skupiny a ne přímou orientací na genderovou analýzu. Někteří výzkumníci zabývající se migranty upozorňují na nutnost začlenění „intersekcionalní“ analýzy, ale nepropracovávají ji teoreticky (Grygar a kol. 2006; Szczepaniková 2006).

Proč se intersekcionalní přístup, rozvíjený v západním světě zejména v 90. letech, neprojevil v postkomunistickém feminizmu? Proč přichází zájem o zkoumání prolínání nerovností do ČR až s takovým posunem? Domnívám se, že to způsobil na jedné straně odpor k třídní rétorice a levicovému feminizmu a za druhé slepota k rasovým a etnickým rozdílným v rámci českého feminizmu.

1. V 90. letech česká společnost negativně reagovala na import západního feminizmu, který byl v postkomunistickém kontextu chápán jako další levicová ideologie (Heitlinger 1993; Funk 1993). Příčiny toho hledají české feministky v komunistickém režimu a ideologii, kde třída představuje centrální pojem a podle které mělo osvobození žen přijít s nastolením beztrždní společnosti (Šiklová 1995; 1997). Havelková (1998) uvádí, že genderová rovnost byla utvářena komunisty shora, nikoli vybojovaná nezávislým ženským hnutím. Druhá vlna feminizmu projevující se na Západě v 60. a 70. letech k nám dorazila až po sametové revoluci. V post-komunistickém kontextu levicová orientace západního feminizmu a jeho obraty typu „ženy jsou utlačované muži“ nebo „ženy jsou třída“ zněly absurdně a nápadně se podobaly rétorice minulého režimu. Třídní doktrína ztratila skutečný význam a byla chápána jako fráze. Třídní slovník tu byl odmítán a averze k levicovému diskursu zabraňovala přijetí feminizmu.

V důsledku toho vznikala neporozumění mezi západními feministkami a postkomunistickými ženami (Funk 1993). České feministky ze začátku 90. let pracovaly s nálepkami Východ vs. Západ a importovaný feminizmus chápaly jako jednotný monolit a nereflektovaly například černý feminizmus orientující se na diverzitu ženské zkušenosti. Ze západního pohledu Američanky v ČR viděla Busheikin (1997) spor postkomunistických žen a západního feminizmu v kontextu tehdejšího vývoje americké feministické teorie, v rámci které se bílé feministky střední třídy staly terčem kritiky jiných žen (ne-bílých a marginalizovaných) a byly nuceny přestat přemýšlet v jednoduchých opozicích muž vs. žena. Do této diskuse podle ní podobně přispívají východoevropské ženy a tuto výzvu považuje pro feminizmus za důležitou z důvodu uznání odlišnosti. Nicméně koncept gender – třída – rasa, rozvíjený tehdy v 90. letech v USA, se jí nezdál vhodný pro uchopení situace postkomunistických žen.

Diskuse o různých typech feminizmu a zkoumání různých skupin žen má v českém prostředí ještě jeden aspekt, a to generační. Generace feministek ze začátku 90. let, které se vymezovaly vůči západnímu feminizmu druhé vlny, je odlišná z hlediska věku a zkušenosti s bývalým režimem od skupiny feministek, které studovaly gender na univer-

zitě a účastnily se zahraničních studijních pobytů, v rámci kterých absorbovaly feministické teorie třetí vlny. Zatímco na Západě se spíše projevuje trend, že mladé ženy (generace dcer feministek druhé vlny) se nehlasí k feminizmu, případně k němu mají až odpor (např. Aapola a kol. 2004; Griffin 2001; Jowett 2004), tak v ČR bych tvrdila, že feminizmus mladé ženy (ale i muže) zajímá, například přibývá studujících genderových oborů. Mladé aktivistky se hlásí k feminizmu, některé se dokonce otevřeně identifikují i s jeho levicovým proudem (Kolářová 2006b).

2. Debaty o rozdílech Východ – Západ z pozice marginalizovaných, podřízených postkomunistických žen na začátku 90. let zcela zastínily feministickou orientaci jak na ženy znevýhodněné na základě kombinace genderu a třídy (dělnice, chudé ženy), tak i na etnické a rasové nerovnosti žen (a mužů). Odmítání marxistické rétoriky a liberální diskurs pouze zamaskovaly, že dělnice nezmizely, ale proměnily se v korejské šičky, ukrajinské služky a z dřívějších českých textilních dělnic se staly například pokladní v hypermarketech nadnárodních firem (viz True 2003; Jelínková 2006). Tyto marginalizované ženy představují typický příklad, který lze interpretovat intersekcionalním přístupem. Nicméně tradiční způsob zkoumání ne-bílých žen zejména ve Spojených státech by měl být uzpůsoben zdejšími podmínkám. V ČR je nutno pracovat s jiným modelem vztahu různých skupin žen, například situaci Romek nelze jednoznačně uchopit skze optiku vztahu černošek a bílých žen (vzhledem ke vzdělání, pracovním kontaktům těchto skupin žen, prostorové segregaci apod).

Kodíčková (2002), která analyzovala české akademické texty o genderu, chápe zdejší feminizmus v 90. letech jako nekriticky přijímající liberální západní diskurs. Do českého prostředí byla importována a zde reflektována jediná verze (i na Západě dávno překonaného) amerického liberálního feminizmu 70. let, který vytvářely bílé středostavovské ženy. Postkoloniální kritika Západu české feministky nezajímala, neboť se bály být spojovány s něčím, co nedosahuje „rozvinutého“ světa. České feministky oproti postkoloniálním autorkám vyzdvihují Západ a věří v jeho myšlenky. V rámci postkomunistického feminizmu se netematizoval vztah žen majority a různých minorit. Výjimku tvoří krátká poznámka Šiklové (1995), která uvažuje o etnických menšinách v porovnání se západním feminizmem, kde jsou minoritní ženy velmi aktivní. U nás se Romky podle ní o feminizmus nezajímají a veřejně činné romské ženy zdůrazňují tradiční roli žen v romské rodině. Romské ženy také stály na okraji zájmu feministek (výjimku tvoří publikace *Mnohohlasem*, která se záměrně snaží o diverzitu ženských hlasů) a například sterilizaci Romek více tematizovaly lidskoprávní organizace než ženské aktivistky a teoretičky. Dlouhodobá nevíšimavost k otázkám rasy/etnicity není v rámci feminizmu ničím novým, zajímavé ovšem je, že se v ČR reprodukuje i v době, kdy jinde (v Evropě a USA) se již o diverzitu a multikulturalismu ve vztahu k feminizmu hojně diskutuje⁸. Feminizmus orientovaný na problémy minoritních žen nevychází ani v současnosti od těchto žen samotných, ale od (bílých) akademiček (viz Víznerová 2007 apod.).

Závěrem

Přístup intersekcce neboli prolínání nerovností se historicky rozvinul pro zkoumání a zlepšení situace marginalizovaných žen, znevýhodněných na základě třídy a rasy/ethnicity. V rámci feministické teorie sleduje křížení nerovností z pohledu rozdílů mezi ženami, ale má potenciál jít dál a obohatit různé disciplíny, nejen feminismus. Významný aspekt teoretizování intersekcionality představuje posun od zaměření na kumulované nerovnosti a znevýhodnění k relačnímu zkoumání různých vztahů nadřazenosti a podřízenosti. I privilegovaní (muži, bílí, vyšší vrstvy) se vyznačují charakteristikami genderu, rasy/ethnicity a třídy a v rámci těchto systémů nerovností jednájí.

V českých genderových studiích ani při zkoumání stratifikace nebyl přístup prolínání nerovností zatím rozpracován. Příčiny můžeme hledat v orientaci stratifikačních teorií zejména na ekonomické a vertikální zdroje nerovnosti související s opomíjením genderu a ethnicity. Česká genderová studia byla zejména v 90. letech v zajetí diskusí, které odmítaly západní levicový feminismus a třídní termíny a zároveň zapomínaly na etnické či rasové dimenze genderových nerovností. V ČR může být dnes intersekcionalní přístup využit pro zkoumání marginalizovaných žen, neboť i takové analýzy jsou zde jen kapkou v moři. Pomocí něho může být interpretován i podněcován ženský a feministický aktivismus, ale měl by také posloužit k reflexi vlastní, dominantní pozice. V tom se nechme inspirovat například skandinávskými feministkami. Berg (2008) nabízí možnou cestu, jak uchopit rasové a etnické otázky ve feminismu. Ve svém výzkumu žen etnických minorit v Norsku se dostala ke zkoumání vlastních vzpomínek týkajících se rasy metodou *memory work* (práce s pamětí) a tematizování bělosti (*whiteness*) jako majoritní kategorie a utváření rasy ve feminismu. Na základě vzpomínek svých a několika dalších výzkumnic si všimla zamlčování rasy v mainstreamovém feminismu, které se pojí s tichým přehlížením, pocitu viny, pasivitou a vyhýbáním se diskusi o problémech spojených s rasovými rozdíly. Bělost je podle ní vytvářena mlčením v každodenních situacích. Na základě uvědomění si vlastních předsudků a procítění rasových nerovností i přes vlastní privilegovanou pozici skrze vlastní vzpomínky nabízí možnost, jak zvýšit teoretickou citlivost k těmto otázkám při dalším výzkumu.

Pro feministickou teorii a ženské hnutí je důležité uznat, že genderové nerovnosti a identity nelze analyticky oddělit od rasových/etnických, třídních a dalších rozdílů. Další bádání by měla doprovázet snaha rozvinout feministickou teorii, která bere v úvahu nejen genderové, ale i ostatní nerovnosti.

Literatura

- Aapola, S., Gonick, M., Hartus, A. 2004. *Young Femininity: Girlhood, Power and Social Change*. New York: Palgrave, Macmillan.
- Andersen, M. L., Collins, P. H. 1995. *Race, Class, and Gender: An Anthology*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Andersen, M. L. 2001. „Restructuring for Whom? Race, Class, Gender, and the Ideology of Invisibility“, *Sociological Forum*, (2): 181–201.
- Anderson, C. D. 1996. „Understanding the Inequality Problematic: From Scholarly Rhetoric to Theoretical Reconstruction.“ *Gender & Society*, 10 (6): 729–746.
- Berg, A. 2008. „Categories and Hard Work – Whiteness, Racialisation and Feminist Memory Work“. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research* (forthcoming.)
- Bottero W., Irwin, S. 2003. „Locating Difference: Class, ‚Race‘ and Gender, and the Shaping of Social Inequalities“. *The Sociological Review*, 51 (4): 463–483.
- Brenner, J. 2000. „Conclusion – Intersections, Locations, and Capitalist Class Relations“. Pp. 293–324 in Brenner, J. *Women and the Politics of Class*. New York: Monthly Review Press.
- Brewer, R. M., Conrad, C. A., King, M. C. 2002. „The Complexities and Potential of Theorizing Gender, Caste, Race, and Class.“ *Feminist Economics*, 8 (2): 3–18.
- Browne, I., Misra, J. 2003. „The Intersection of Gender and Race in the Labor Market“ *Annual Review of Sociology*, 29: 487–513.
- Bryson, V. 1999. „Gender, Race and Class.“ Pp. 45–71 in Brusin, V. *Feminist Debates Issues of Theory and Political Practice*. Houndmills, Basingstoke: Macmillan.
- Busheikin, L. 1997. „Is Sisterhood Really Global? Western Feminism in Europe“. Pp. 12–20 in Renne, T. (ed.). *Anna's Land. Sisterhood in Eastern Europe*. Oxford: Westview Press.
- Connell, R. W. 1995. „The History of Masculinity,“ Pp. 245–261 in *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Čermáková, M. 1995. „Gender, společnost, pracovní trh“. *Sociologický časopis*, 31 (1): 7–24.
- Čermáková, M., Havelková, H. 2001. *National Report on the Situation of Women and Science in the Czech Republic*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Ferree, M., M., Hall, E. J. 1996. „Rethinking Stratification from a Feminist Perspective: Gender, Race, and Class in Mainstream Textbooks“. *American Sociological Review*, 61: 929–950.
- Frankenberg, R. 1993. *White Women, Race Matters. The Social Construction of Whiteness*. Minneapolis and London: Routledge.
- Fraser, N. 2007. „Multikulturalismus, antiesencialismus a radikální demokracie: Genealogie současné slepé uličky feministické teorie“ in Fraser, N. *Rozvíjení radikální imaginace: Globální přerodělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.
- Funk, N. 1993. „Introduction: Women and Post-Communism“. Pp. 1–14 in Funk, N., Mueller, M. (eds.). *Gender Politics and Post-Communism*. New York: Routledge.
- Griffin, C. 2001. „The Young Women are Having a Great Time: Representations of Young Women and Feminism“. *Feminism and Psychology*, 11 (2): 182–186.
- Grusky, D. B., Szelényi, S. 2006. *Inequality: Classic Readings in Race, Class, and Gender*. Boulder: Westview Press.

- Grygar, J., Čaněk, M., Černík, J. 2006. *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu a práce u migrantů ze třetích zemí*. Praha: Multikulturální centrum Praha.
- Gulová, L., Němec, J., Štěpařová, E. 2006. „Buďte rádi, že máte chytré ženy, aneb romská žena v zrcadle vyprávění“ in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav.
- Havelková, H. 1998. „Women in and after a ‚Classless‘ Society“. Pp. 69–82 in Zmroczek, C., Mahony, P. (eds.). *Women and Social Class – International Feminist Perspectives*. London: Taylor and Francis/UCL.
- Heitlinger, A. 1993. „The Impact of the Transition from Communism on the Status of Women in the Czech and Slovak Republics“. Pp. 95–108 in Funk, N., Mueller, M. (eds.). *Gender Politics and Post-Communism*. New York: Routledge.
- Chancer, L. S., Watkins, B. X. 2006. *Gender, Race, and Class: An Overview*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Jelínková, M. 2006. „Severokorejky v Česku: pracují, nemluví a neutíkají“. *Migraceonline.cz*. Dostupné na: <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1955122>. (Naposledy navštíveno: 25. 10. 2008).
- Jowett, M. 2004. „I Don't See Feminists as You See Feminists": Young Women Negotiating Feminism in Contemporary Britain“. in Harris, A. (ed.). *All About the Girl*. London, New York: Routledge.
- Katrňák, T. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Katrňák, T., Rabušic L. 2002. „Anomie a vztah k minoritám v České společnosti“. Pp. 95–107 in Syrovátka, T. (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown.
- Ken, I. 2007. „Race-Class-Gender Theory: An Image(ry) Problem“. *Gender Issues*, 24: 1–20.
- Kendall, D. 1997. *Race, Class, and Gender in a Diverse Society*. Boston: Allyn and Bacon.
- Kimmel, M. 2007. „A Black Woman Took My Job“. Pp. 103–106 in Arrighi, B. A. *Understanding Inequality: The Intersection of Race/ethnicity, Class, and Gender*. New York: Rowman & Littlefield.
- Kleinová, N. 2005. *Bez loga*. Praha: Argo.
- Klvačová, P. 2007. „Když sem jdeš, tak to musíš vydržet: Vyrovňávání se s nerovností ve výpovědích cizinek žijících v České republice“. Pp. 56–71 in Šanderová, J. (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: ISS FSV UK.
- Knotková-Čapková, B. 2007. „Marginalizace, reprezentace a identita podrobených v kontextu současné indické společnosti“. *Gender rovné příležitosti, výzkum*, 8 (1): 16–25.
- Knotková-Čapková, B. 2008. „Multikulturalismus a feminismus“. Dostupné na: http://www.padesatprocent.cz/?c_id=248. (Naposledy navštíveno: online 9. 9. 2008).
- Kodíčková, T. 2002. „Co je nám do třetího světa aneb zpráva o analýze českých akademických genderových textů“. *Sociální studia*, 7: 69–87.
- Kolářová, M. 2006a. „Gender and Globalisation: Labour Changes in the Global Economy“. *Czech Sociological Review*, 42 (6): 1241–1257.
- Kolářová, M. 2006b. „The Activist Stream within the Feminist Movement in the Czech Republic at the Beginning of 21st Century“ in Saurer, E., Lanzinger, M., Frysak, E., L'Homme (eds.). *Women's Movement: Networks and Debates in Post-communist countries in the 19th and 20th Centuries*. Köln, Wien: Böhlau Verlag.
- Kolářová, M. 2008. „Co evokuje pojem třída?“ *Socioweb*, 6/2008: 9–11.
- Křížková, A. 2002. *Životní strategie manažerek: Případová studie*. Sociologické texty, 02:8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Louie, M. C. Y. 2001. *Sweatshop Warriors: Immigrant Women Workers Take on the Global Factory*. Cambridge, MA: South End Press.
- Machonin, P., Tuček, M. (eds.). 1996. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: SLON.
- Newman, D. M. 2007. *Identities and Inequalities: Exploring the Intersections of Race, Class, Gender and Sexuality*. New York: McGraw Hill.
- Nussbaum, M. C. 2000. *Women and Human Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okin, S. M., Cohen, J., Howard, M., Nussbaum, M. C. (eds.). 1999. *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Payne, G. 2000. „Social Divisions and Social Cohesion“ in Payne, G. (ed.). *Social Divisions*. New York: Palgrave.
- Phillips, A. 2007. *Multiculturalism without Culture*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rai, S. M. 2002. *Gender and the Political Economy of Development*. Cambridge: Polity Press.
- Rose, S. O. 1997. „Class Formation and the Quintessential Worker“. Pp. 133–155 in Hall, J. (ed.). *Reworking Class*. Ithaca: Cornell University Press.
- Rowbotham, S., Linkogle, S. 2001. *Women Resist Globalization. Mobilizing for Livelihood and Rights*. New York: Zed Books.
- Sacks, K. B. 1989. „Toward a Unified Theory of Class, Race and Gender“. *American Anthropologist*, 16 (3): 534–550.
- Sassen, S. 2002. „Global Cities and Survival Circuits.“ Pp. 254–274 in Ehrenreich, B., Hochschild, A. (eds.). *Global Woman*. New York: Metropolitan Books.
- Schwalbe, M. 2000. „Charting Futures for Sociology: Inequality Mechanisms, Intersections, and Global Change: The Elements of Inequality“. *Contemporary Sociology*, 29 (6): 775–781.
- Sokolová, V. 2006. „Koncepční pohled na „sexuální menšiny“ aneb vše je jen otázka správné orientace...“ in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem*. Praha: Sociologický ústav.
- Spencerová, T. 2006. „Pohlavně-identitní ilegalita: (ne)spolupráce transgenderové komunity s ženskými organizacemi“. in Hašková, H., Křížková, A., Linková, M. (eds.). *Mnohohlasem*. Praha: Sociologický ústav.

- Szczepaniková, A. 2006. „Studium mezinárodní migrace – co nabízí gender perspektiva?“ *Socioweb*, 11/2006: 2–3.
- Šanderová, J. 1998. „Co určuje postavení žen v stratifikačním systému?“ Tuček, M. a kol. *Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šanderová, J. 2007. „Teoretický rámec a první krok k zobecnění (Společný jmenovatel zkoumaných nerovností)“. Pp. 11–24 in Šanderová, J. (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: ISS FSV UK.
- Šanderová, J. 2008. „Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace“. Pp. 277–308 in Šubrt, J. a kol. *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a struktury*. Praha: Karolinum.
- Šiklová, J. 1995. „Inhibition Factors of Feminism in the Czech Republic after the 1989 Revolution.“ Pp. 33–43 in Čermáková, M. (ed.). *Women, Work and Society*. Prague: Institute of Sociology.
- Šiklová, J. 1997. „McDonald's, Terminators, Coca Cola Ads – and Feminism? Imports from the West“. Pp. 76–81 in Renne, T. (ed.). *Anna's Land. Sisterhood in Eastern Europe*. Oxford: Westview Press.
- True, J. 2003. *Gender, Globalization, and Postsocialism: The Czech Republic after Communism*. New York: Columbia University Press.
- Tuček, M. a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Víznerová, H. 2007. *Rodičovství v životě migrujících žen. Zpráva z projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“*. Dostupné na: http://www.soc.cas.cz/promeny/download/584/Rodicovstvi_migrace.pdf. (Naposledy navštíveno: 25. 10. 2008).
- Weber, L. 1998. „A Conceptual Framework for Understanding Race, Class, Gender, and Sexuality.“ *Psychology of Women Quarterly*, 22: 13–32.
- West, C., Fenstermaker, S. 1995. „Doing Difference“. *Gender Society*, 9 (1): 8–37.
- Wichterich, C. 2000. *Globalizovaná žena*. Praha: proFem.
- Winter, B. 2006. „Religion, Culture and Women's Human Rights: Some General Political and Theoretical Considerations“. *Women's Studies International Forum*, 29: 381–393.

Poznámky:

- 1 Článek vznikl s podporou GA AV ČR (reg. n. KJB 700280603). Chci poděkovat za podnětné komentáře oběma osobám recenzujícím tento text a dále kolegům K. Vojtíškové a J. Šafrovi.
- 2 Ponechávám stranou diskurs postkoloniálního feminizmu a multikulturního feminizmu, které byly již do českého prostředí uvedeny (viz Knotková-Čapková 2007, 2008).
- 3 Pro výraz „women of color“ by se v češtině dalo používat „ženy jiné barvy pleti než bílé“. Podobně černý feminismus může být problematickým pojmem, ale užívám ho zde, neboť se k němu Afroameričanky hlásí.
- 4 O vývoji teorie česky také z odlišného úhlu pohledu viz Fraser (2007).
- 5 Česky více viz Kolářová (2006a).
- 6 Tematizování intersekcce je v Evropě spojeno s uvažováním o diverzitě a multikulturalismu. V rámci feminizmu se vedou diskuse, zda je multikulturalismus špatný pro ženy (Nussbaum 2000; Okin a kol. 1999; Phillips 2007; Winter 2006 apod.).
- 7 Ačkoli v sociologické teorii se používá, tak lidé, jak jsme zjišťovali ve výzkumu vnímání distancí v české společnosti, tento pojem odmítají vzhledem k negativním konotacím ve spojení s minulým režimem, případně pojem neznají a nepoužívají, rozhodně se s termínem pozitivně neidentifikují (více Kolářová 2008).
- 8 V otázce prolínání genderu a dalších nerovností ve vztahu k feminizmu byla v ČR reflektována otázka sexuality (viz Sokolová 2006; Spencerová 2006 a další).

PhDr. Marta Kolářová, Ph.D., pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, zabývá se nerovnostmi v souvislosti genderu, třídy a etnicity a dále genderovými aspekty globalizace a sociálních hnutí.

GENDER A ROZVOJ: CO NÁS ROZDĚLUJE, CO NÁS SPOJUJE / ONDŘEJ HORKÝ

Gender and Development: What Keeps Us Apart, What Keeps Us Together

Abstract: While gender has gained serious credit on the international development research and policy agenda, it is not reflected in Czech development studies. Likewise, the situation of women living in the developing world has been tackled by Czech gender studies only occasionally. This lack of attention from both the Czech academia and Czech civil society is owing to the slow reconstruction of both interdisciplines during the transition and to the prevailing liberalism of Czech society. Even though links between gender and poverty are reflected in the mainstream discourse of international organizations, the author criticizes their underlying liberal assumptions from the viewpoint of feminist economics without acknowledging the capacity of postmodern feminists to tackle lived poverty. While the grassroots women's movements in the South reveal diverse theoretical backgrounds, in Czech development cooperation gender is only formally